

תוביל אותי הדרך ולאן אני הולך

רצח ראש הממשלה יצחק רבין

יעוץ אקדמי:
ד"ר שלמה פישר

כתיבה ועריכה:
הרב איתמר נחמני
הרב יובל אהלי

תוכן עניינים

5	חלק א': מצוות הקהל ומושג האחדות
6	הקהל: שני מושגים של אחדות
9	מושג 'ההקהל' ומושג 'הברית':
13	הקהל - שותפות מתוך אחריות השונים:
17	פרקטיקה של הקהל
24	חלק ב': על פלורליזם, הסכמיות וממלכתיות ..
27	ממלכתיות

רצח

ראש הממשלה יצחק רבין והשבר שהגיע בעקבותיו העלה לדיון הציבורי את שאלת ההסכמיות ויכולת הישיבה יחד לשולחן הדיונים בחברה הישראלית.

- האם ישנם ערכים משותפים עליהם יכולה החברה הישראלית על כלל גווניה להסכים כבסיס לדיון משותף?

- האם ניתן לקיים שיח משותף מתוך הבנה שכל אחד מהצדדים צריך לפנות מעצמו על מנת לשמוע ולהבין את הצד השני?

שאלות אלה אינן רק טכניות אלא נובעות מסוגיה עמוקה במדינת ישראל היהודית והדמוקרטית : האם הצלחנו בשבעים וארבע שנותינו, לייצר חזון משותף אליו שואפת החברה בישראל או שאנחנו מצויים במלחמת דעות מתמדת אשר מכריחה אותנו להביט על המציאות "כמצב סכום אפס" שבו ניצחון של האחד הוא בהכרח הפסדו של השני?

בימים אלה, בצאתה של שנת השמיטה מזדמנת לנו נקודת מבט נוספת:

"הִקְהֵל אֶת הָעָם הָאֲנָשִׁים וְהַנָּשִׁים וְהַטָּף וְגֵרָךְ אֲשֶׁר בְּשַׁעֲרֶיךָ לְמַעַן יִשְׁמְעוּ וְלְמַעַן יִלְמְדוּ"1

מצוות הקהל מעמידה אותנו כעם, אל מול החובה לכנס את כלל הציבור כולו: גברים, נשים, זקנים וטף וכל

¹דברים ל"א, י"ג.

המעמדות כולם. לכנס על מנת להצליח להשמיע, להצליח לשמוע ולהצליח ללמוד. אל יהי הדבר קל בעינינו, היכולת להתכנס למקום אחד היא מורכבת ודורשת מאמץ מכל פרט ופרט. מעבר לכך, היכולת בתוך כך להקשיב ולנסות ליצור שפה משותפת ומקובלת על כולם, שפה המאפשרת לכולם הזדמנות להרגיש חלק משמעותי מהדיון.

בידיעון המונח פה, לא נעסוק בטעמי המצווה של מצוות ההקהל. נבקש לצעוד בעקבות 'ההקהל' אל דרכי ההסכמה השונות בין קהלים שונים שהם גוף אחד, בין שונים בבית המדרש ומחוצה לו המנסים לנסח יחד את השפה המשותפת ואת כללי הדיון עליהם צריך וניתן להסכים.

וזלק א': מצוות הקהל ומושג האזדות

בספר דברים, רגעים לפני כניסת עם ישראל לארץ מצווה משה את העם במצווה מיוחדת:

"מִקֵּץ שִׁבְעַת שָׁנִים, בְּמֵעַד שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה, בַּחֹג הַסְּכּוֹת. בָּבוֹא כָל-יִשְׂרָאֵל לִרְאוֹת אֶת-פָּנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחָר, תִּקְרָא אֶת-הַתּוֹרָה הַזֹּאת נֹגֵד כָּל-יִשְׂרָאֵל בְּאָזְנֵיהֶם. הִקְהֵל אֶת-הָעָם, הָאֲנָשִׁים וְהַנָּשִׁים וְהַטָּף וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ, לִמְעַן יִשְׁמְעוּ וְלִמְעַן יִלְמְדוּ וְיִרְאוּ אֶת-ה' אֱלֹהֶיכֶם וְשָׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת אֶת-כָּל-דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת. וּבִנְיָהֶם אֲשֶׁר לֹא-יָדְעוּ יִשְׁמְעוּ וְלִמְדוּ, לִירְאָה אֶת-ה' אֱלֹהֶיכֶם כָּל-הַיָּמִים אֲשֶׁר אַתֶּם חַיִּים עַל-הָאָדָמָה אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים אֶת-הַיַּרְדֵּן שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ"².

כבר מקריאת הפסוקים עצמם ניתן לזהות מספר מטרות למצווה זו, חלקן לאומיות וחלקן חינוכיות.

- הנקודה הראשונה היא כמובן מועד המצווה. מצוות הקהל אינה מצווה יום יומית ואפילו לא שנתית, רק פעם בשבע שנים במוצאי שנת השמיטה אנחנו מצווים לכנס את כל העם. מצוות הקהל והיכולת להתכנס סביב חזון משותף יכולה להתרחש אחרי שמיטת הקרקעות הפרטיות, שמיטת החובות

² דברים ל"א, י"ג.

ובאופן כללי אחרי שנה בה המיקוד היה פחות על האדם הפרטי.

- נקודה שנייה ומשמעותית לא פחות היא המשתתפים באותו המעמד. את מעמד ההקהל לא ניתן לעשות רק עם חלק מהציבור אלא כל כולו נדרש בשביל ההקהל.
- נקודה שלישית היא עצם קריאת התורה ברבים. כניסה לארץ לריבונות יהודית דורשת הצבת חזון משותף שגדול יותר מסך חלקיו, קריאת התורה והלימוד המשותף מבקשים להציב את ההקשבה לצו הא-לוהי מעל לעם כולו ובעצם כבסיס לבנייה ולעיצוב הזהות הלאומית והמדינית של העם.

הקהל: שני מושגים של אחדות

את צעדינו בעקבות מושגי ההקהל, האחדות וההסכמיות נתחיל בדבריו של הרב בן ציון עוזיאל, הראשון לציון ומי שכיהן כרבה הראשי של מדינת ישראל בשנותיה הראשונות. דבריו אלו הודפסו לראשונה בספרו "מכמני עזיאל"³ ומובאים כאן מתוך "השמיטה היובל ומצות הקהל במשנת הרב עוזיאל":

"במושג התקהלות יש שתי הוראות: א. התקהלות מקומית, או כוונת של מספר אנשים שמאוחדים בענינם וכוונתם להשלמת צרכים ידועים בחייהם הקבוציים או הלאומיים... שהוראתו היא: התקהלות לכוון פעולה

³עמודים רט"ז-רכ"ז.

מסויימת ומשותפת. ב. הוראה השניה: התקהלות נפשית לנקודה מחשבית אידיאלית משותפת לכולם. במובן זה נקרא עם ישראל 'הקהל' סתם. ונקראו קבוצי ישראל בארצות מגוריהם, או אפילו בארץ ישראל, בשם 'קהל קדוש' או 'קהלות קודש'. באשר שכל קהל בפני עצמו וכלן יחד הם קהלה אחת, שיונקת מציאותן וקיומן מאותם הענינים המחשביים שמקהילים את כולם לקהל אחד".⁴

שתי מטרות יכולות להיות להתכנסות של קהל יחד לפי דבריו של הרב עוזיאל האחת היא טכנית, רצון משותף להתכנסות מתוך מטרה ליצירת מדינה או מערכת שלטון כלשהיא. הקהל מן הסוג הזה נוצר מתוך "הכרח חיצוני" כדבריו של הרב עוזיאל וכאשר המטרה החיצונית ברורה לא חייבת להיות הסכמה על הכל בין העם ובין ההנהגה. להתכנסות כזו יש גם חיסרון מהותי והוא "שבהסתלק הסבה החיצונית שגרמה להתקהלותם - מתפוררת הקהלה מאליה, ואיש איש פונה לדרכו באותה השעה שהאינטרסים האישיים שלו אינם מכריחים אותו להתקהל".⁵

השנייה היא בהתקהלות של אנשים סביב מטרה משותפת עם בסיס ערכי. התכנסות על בסיס מטרה משותפת או חזון משותף מאפשרת חיבור עמוק יותר בין אנשים, כזה שלא בקלות רבה יוכל להתפרק ולהתפזר. אל מול היתרון הגדול בחיבור מעין זה מגיע האתגר בהתקהלות כזו והוא "שדרושה

⁴ יהודה אדרי (עורך), השמיטה היובל ומצות הקהל במשנת הרב עוזיאל, עמ' 26.

⁵ שם, עמ' 27.

הסברה וידיעה בעצם הרעיון המאוחד והמאחד את כל אלה"⁶ ואת התהליך החינוכי-חברתי הזה לא קל להוביל ולשמר לאורך זמן ודורות.

הד לחלוקה הזו אפשר למצוא בדבריו של הראי"ה קוק: "אין המדינה האושר העליון של האדם. זה ניתן להאמר במדינה רגילה, שאינה עולה לערך יותר גדול מחברת אחריות גדולה, שנשארו המוני האידיאות, שהן עטרת החיים של האנושיות, מרחפים ממעל לה, ואינם נוגעים בה. מה שאין כן מדינה שהיא ביסודה אידיאלית, שחקוק בהיתה תוכן האידיאלי היותר עליון שהוא באמת האושר היותר גדול של היחיד"⁷. גם הרב קוק מחלק בין מדינה (או התכנסות) שמשרתת מטרה טכנית בלבד ובין מדינה שביסודה נמצא אידיאל גדול או מטרה משותפת שמאפשרת לכל יחיד בה אושר עליון גדול יותר ממה שיכול היה להשיג לבדו.

מקומו של כל יחיד ויחיד במדינה הגדולה היא סוגיה שיש לתת עליה את הדעת ולהעמיק בדרך הנכונה לעשות זאת על מנת ליצור מציאות שבה באמת כל אדם יכול לבוא לידי ביטוי ויחד עם זאת להיות שותף לחזון גדול יותר ואידיאל רחב יותר מעבודתו הפרטית. המורה פרופ' נחמה ליבוביץ'

⁶ שם שם.

⁷ אורות, אורות ישראל ו', ז'.

הביאה דברים אלו לידי ביטוי בביאורה לפס' **"דְּבַר אֵל כָּל עַדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם קְדָשִׁים תִּהְיוּ"**⁸ וכך כתבה:

"יושם לב לכך, שהפרשה פונה אל ישראל בגילים שונים, במצבים שונים, בהתעסקויות שונות. היא פונה אליך בהיותך כוהן המקריב, בהיותך שופט שלפניו עומדים בעלי דין, אל הבן אשר הוריו עודם בחיים, אל צעיר שמזדמן על דרכו של זקן, אל האיכר בשעת זריעה, בשעת קציר ובציר, ואל החנווני השוקל ללקוחותיו. הווה אומר, הגשמתה המלאה של התורה תלויה בקבלתה בכל שדרות העם על רבדיו החברתיים, שבטיו, מקצועותיו, צעיר וזקן, ואין היחיד והיה אף גדול הצדיקים יכול להגשימה במלואה ביחידות; ולכן נאמרה פרשה זו בהקהל כי רק העם בשלמותו, 'כל עדת ישראל', יוכל להגשימה"⁹.

מושג ההקהל בעולמה של נחמה ליבוביץ' הוא המקום שבו נפגשים היחיד והקהל ומוצאים יחד את הדרך להגשמה אישית ולאומית של התורה במלאותה.

מושג 'ההקהל' ומושג 'הברית':

אל מול מושג ההקהל נוכל למצוא דימיון במושגים גם במושג הברית.

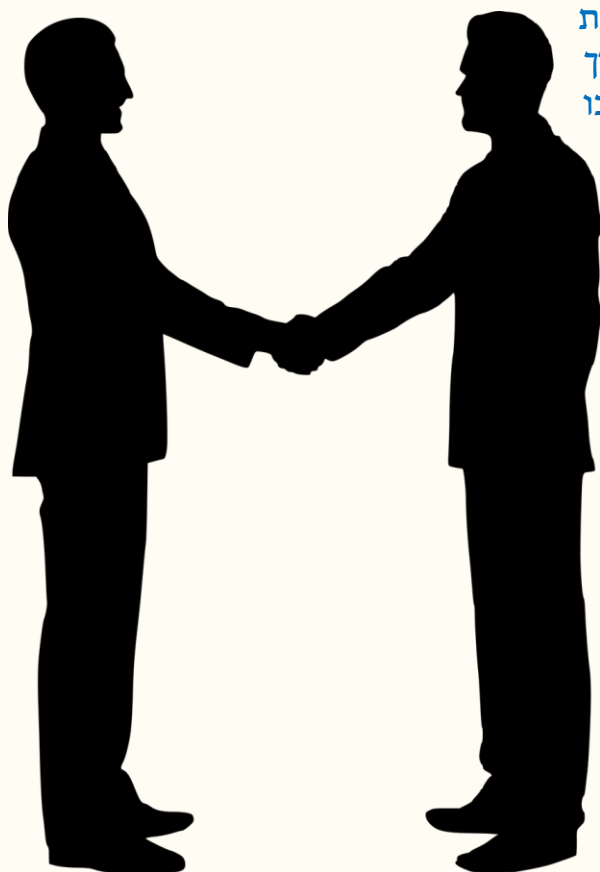
כפי שכבר היטיב להסביר הרב יונתן זקס

⁸ ויקרא י"ט, ב'.

⁹ נחמה ליבוביץ', עיונים חדשים בספר ויקרא, עמ' 210

"ברית איננה חוזה. היא שונה ממנו משלוש בחינות: אין היא מוגבלת לתנאים מסוימים ולנסיבות; היא ממושכת ואינה מוגבלת בזמן, ואין היא מבוססת על הרעיון של שני צדדים, שאחרת לא היו קשורים זה בזה, המבקשים להשיג יתרונות אישיים. בברית, ה"אנחנו" מעניק זהות ל"אני". יש מקום גם לחוזים, אך בריתות קודמות להם והן בסיסיות יותר. הן יוצרות

את מערך
ההדדיות שבתוכו
יכולים יחסים
חוזיים
להתקיים"¹⁰.

לפיכך, ברית
מבקשת ליצור
מערכת יחסים
עמוקה יותר
בין אנשים
מאשר עוד
הסכמה הדדית
טכנית אבל כפי
שנראה להלן גם
כאן ניתן לזהות
שני סוגי
בריתות.

¹⁰ יונתן זקס, לכבוד השוני, עמ' 186.

במאמרו המפורסם "קול דודי דופק" מבחין הגר"ד סולובייצ'ק בין מה שהוא מכנה 'ברית גורל' ו'ברית יעוד':

להעמקה במושג הברית
עיינו בידיעון "גורל ויעוד",
יסודות תשפ"ב

"ברית-גורל- מהי? הגורל מציין בחיי-האומה, כמו בחיי-היחיד, קיום מאונס. כורח מוזר מלכד את הפרטים לכלל אחד. היחיד כפוף ומשועבד בעל כרחו למציאות הלאומית-הגורלית, ואי אפשר לו להשתמט ממנה ולהבלע במציאות אחרת חוצה לה... ברית-יעוד - מהי? הייעוד מציין

בחיי-האומה - כמו בחיי היחיד - קיום מדעת שהאומה בחרה בו ברצונה החפשי ושבו היא מוצאת את הריאליזציה המלאה של הווייה ההיסטורית... האומה מעורה בתוך היעוד בשל כיסופיה לקיום משוכלל מלא-ענין וכיוון. היעוד הוא המעין המפכה של ההתעלות היחודית של האומה והזרם הבלתי-פוסק של ההשראה העליונה שאינה נדעכת.."¹¹

להעמקה על ההזדמנות
ומושג 'ברית הדרך'

הברית הכרחית כדי לקיים את מציאות ההקהל במובנה העמוק. מבט על מערכת היחסים שבין אנשים ואוכלוסיות

¹¹ יוסף דוב הלוי סולובייצ'ק, איש האמונה הבודד. 1965,

כמערכת חוזית יוצר קשר טכני בלבד שיכול להתפרק ברגע בו אחד מהצדדים מרגיש שהוא אינו מקבל ביטוי או שאין לו יתרון ורווח. לעומת זאת הברית יוצרת שפה אחרת אשר מבקשת ליצור יחד משהו משותף שגדול יותר מסך חלקיו. אלא שכדבריו של הגר"ד גם בברית ישנו שלב טכני לפני השלב המוסרי והערכי ויש לעמול על מנת שהברית לא תיעצר בשלביה הראשונים.

הרב עוזיאל מדייק אפילו יותר וכותב:

"ההתקהלות לענין כריתת הברית אינה דומה להתקהלות כווניות או מקומיות שאינם קרואים לה אלא אנשי הפעולה והמעשה, אבל בשעת הברית נקראים גם אלה שאינם ראויים בשעה זאת לפעולה, וגם הנפשות העתידות לבוא עד סוף כל הדורות"¹². כוחה של הברית (ושל מצוות ההקהל) היא בכך שיש לה את היכולת ליצור שייכות ומחויבות גם למי שלא נוכח פיזית באותו מעמד וכפי שלומד הרב עוזיאל מהפס': "כִּי אֶת אֲשֶׁר יִשְׁנוּ פֹה עִמָּנוּ עַד הַיּוֹם לִפְנֵי ה' אֶל־לִהְיוּ וְאֶת אֲשֶׁר אֵינָנוּ פֹה עִמָּנוּ הַיּוֹם"¹³. אם נשווה את הדברים לדיון שלנו אפשר לומר שהתקהלות לאומית סביב פתרון טכני שיאגד את העם יכול לעבוד לאורך תקופת זמן מסוימת אבל יש בהחלט חשש שיבוא יום ויהיה דור שלא ירגיש מחויבות לאותו הסכם שנעשה דורות לפניו, מה שאין כן במציאות של כריתת ברית והצבת חזון עמוק לאומה שיש בכוחו ליצור

¹² השמיטה היוכל ומצות הקהל במשנת הרב עוזיאל, עמ' 30.

¹³ דברים כ"ט, י"ד.

אתוס לאומי שחזק יותר משינוי העתים או משייכותו לדור כזה או אחר.

דברים מעין אלו אפשר לזהות גם בדבריו של חוזה המדינה בנימין זאב הרצל:

"לזאת קראתי פעם בשם אידיאל שאין לו סוף. ובאמת חושב אני, כי הציונות לא תחדל להיות אידיאל, גם לאחר שנשיג את ארצנו, ארץ-ישראל. כי בציונות, כפי שאני מבין אותה, יש לא רק השאיפה לרכוש כברת-ארץ בטוחה במשפט בעד עמנו האמלל, כי אם גם השאיפה להשתלמות מוסרית ורוחנית"¹⁴

הקהל - שותפות מתוך אחריות השונים:

על הפסוק "וַיְהִי בִישְׂרָאֵן מֶלֶךְ בְּהִתְאַסֵּף רָאשֵׁי עַם יִחָד שְׁבִטֵי יִשְׂרָאֵל"¹⁵ מצאנו פרשנים שונים אשר חיברו בין תפקיד המלך ובין מציאות העם בהקהל כגוף אחד. רבי אברהם אבן עזרא כתב: "מלך - הוא משה, ששמעו ראשי עם התורה מפורשת מפיהו; והטעם, כי הוא היה כמלך, והתאספו אליו ראשי השבטים" ובדבריו ניתן לזהות בצורה ראשונית את החיבור שבין נציגות העם ובין תפקיד המלך. צורה מפורשת יותר של הדברים ניתן למצוא בדבריו של ר' יוסף בכור שור שם: "ויהי בישראל מלך בהתאסף ראשי עם

¹⁴ בנימין זאב הרצל, "תקוותנו".

¹⁵ דברים ל"ג, ה'

- כלומר: מתי נעשה מלך עליהם? בהתאסף ראשי עם" וכך גם בדבריו של הרמב"ן שם: "יחד שבטי ישראל - כשהן עשויין אגודה אחת ולא כשהן עשויין אגודות ואגודות"

הרמב"ם השווה את מעמד ההקהל למעמד הר סיני וכך כתב בהלכות חגיגה (ג', ו'):

"שלא קבעה הכתוב לקריאה זו אלא לחזק דת-האמת, ... להכין לבם ולהקשיב אזנם, לשמוע באימה וביראה וגילה ברעדה, כיום שניתנה בו [תורה] בסיני, ויראה [השומע] עצמו, כאילו עתה נצטווה בה, ומפי הגבורה שומעה".

בטעם הדברים כתב בעל ההפלאה (פנים יפות ויקרא י"ט, ב'):

"שורש כנסת-ישראל הוא אחדות, כמו שנאמר ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ... ולכן קרא משה רבינו ליום מתן-תורה יום הקהל כי בעת מתן-תורה, שכלל הקב"ה כל התורה כולה בעשרת-הדברות, לא היו יכולים לקבל שורש הדברים, עד שנקהלו כולם באחדות".

אחדות השונים היא קריטריון מרכזי ונדרש לקבלת התורה (וממילא גם להקהל) ואינו רק תוצאה או אפשרות.

תוקף לדברים ניתן לשמוע מדבריו של המהר"ל (נצח ישראל, פרק י"א) שם למד מהפסוק "מורשה קהילת יעקב" שהתורה אינה ניתנה ליחידים אלא דווקא לכלל ובאותו מעמד של ערבות הדדית קיבל על עצמו כל יחיד ויחיד לדאוג גם לחבריו. הבחירה במושג קהילה אינו מקרי ובמקומות רבים ביטוי זה משמש כדי לתאר את יכולת השונים להתכנס יחד למטרה משותפת, כך לדוג' בדבריו של הרב סולובייצ'יק (היחיד והקהילה):

"היחידים השייכים לקהילה משלימים אלו את אלו. בכל אדם יש משהו מיוחד במינו, נדיר, שאינו ידוע לאחרים; לכל יחיד יש משהו מיוחד לומר. צבע מיוחד להוסיף לקשת הצבעים הקהילתית. לפיכך, כאשר מצטרף האדם הבודד לקהילה, הוא מוסיף מימד חדש למודעות הקהילה. הוא תורם משהו, ששום אדם אחר לא יכול היה לתרום. הוא מעשיר את הקהילה. אין לו תחליף, היהדות מאז ומתמיד ראתה את היחיד כאילו הוא עולם קטן... בשל אותה מיוחדות, מתכנסים בני האדם היחידים ביחד, משלימים אלו את אלו ומשיגים אחדות"

כפי שכבר הזכרנו לעיל, ההתקהלות של אוכלוסיות שונות ואנשים שונים על מנת לקבל תורה היא שלב הכרחי וכך מתאר המדרש בפירוש (מכילתא דרבי ישמעאל י"ט, ב'): "ויחן שם ישראל. כל מקום שהוא אומר ויסעו ויחנו, נוסעים במחלוקת וחונים במחלוקת, אבל כאן השוו כולם לב אחד, לכך נאמר ויחן שם ישראל נגד ההר". דברים אלו קיבלו ביטוי גם בדברי פוסקי ההלכה שהגדירו את מצוות ההקהל כמצווה שמחייבת את הציבור בדווקא ולא כל יחיד ויחיד: "משום שמצוות-הקהל חובת כל ישראל היא, ומתקיימת גם כן רק בציבור, ונעשית על ידי כולם יחד, ואין לך מצות-ציבור יותר מזו" (הגר"פ פרלא בספר-המצוות לרב סעדיה גאון, ח"א, עמ' קכט).

נראה שלא במקרה מצוות 'הקהל' קשורה קשר הדוק גם לשנת השמיטה. כך כתב הראי"ה קוק זצ"ל:

להרחבה ועיון נוסף בקשר שבין הקהל,
מעמד הר סיני ואחדות העם

"דרגת השביעית
[שנת השמיטה] היא,
שאין הדברים נתקים
ממקורם כלל, להיות
אצורים באוצר-היחיד,
אלא הכל נקלט
בקליטה הכללית של
כלל-האומה, כללות-
ישראל" (אורות
הקודש ח"א, עמ'
קפב).

כך גם ניתן להבין מדברי השפת אמת (פ' וילך שנת תרמ"ב) שאמר: "נראה שעל ידי מצות השמיטה, זכו אחר כך לבחינת התכללות, והוא הלשון שכתוב בקבלת-התורה, הקהל לי את העם ואשמיעם את דברי"

בדרך לקבלת תורה או להצבת חזון משותף נדרשים כל אחד ואחת לפנות מעצמם מקום לאחר על מנת להצליח ולעמוד יחד. האפשרות לשמוע יחד את דברי התורה אמורה להעניק לנו את ההזדמנות לצאת לדרך חדשה לאחר שנת השמיטה בה למדנו "לשחרר" את השיח האישי "והתאמנו" על שפה יותר כללית ולאומית. את האתגר אי אפשר להשאיר רק במרחב הרעיוני ויש צורך להניח את התשתית לפעולה, התורה אינה מתעלמת מהמשימה הזו ובדבריה מעניקה לנו לא רק את השאיפה להקהל ולחזון משותף אלא גם פרקטיקה וכלים על מנת לצעוד בדרך הזו יחד.

פרקטיקה של הקהל

שתי פעולות מרכזיות באות לידי ביטוי ממשי במעמד ההקהל.

- ראשית, אנחנו מזהים את חשיבות נוכחותו של המלך באותו מעמד, דווקא דמותו של המלך צריכה להוביל את המעמד ולדמותו יש משמעות לאומית חשובה.
- בנוסף, פעולת קריאת התורה באותו מעמד. פעולה שמבקשת לכוון סוג של חזון משותף וקריאת כיוון אליה שותפים כל העם הנוכחים בהקהל.

ננסה לעיין בפעולות אלה ולהבין את משמעותן הלאומית והחינוכית.

המלך כמייצג העם בקריאת התורה הרמב"ם בהלכות חגיגה (ג', ד') מתאר את סדר הקריאה בתורה במעמד ההקהל:

"תוקעין בחצוצרות בכל ירושלים כדי להקהיל את העם ומביאין בימה גדולה ושל עץ היתה ומעמידין אותה באמצע עזרת נשים והמלך עולה ויושב עליה כדי שישמעו קריאתו וכל ישראל העולים לחג מתקבצין סביביו".

כך מוסכם גם על שאר הפוסקים שבמעמד ההקהל המלך הוא הקורא בתורה וכך הוכיחו ראשונים מדברי המשנה במסכת סוטה (מ"א ע"א) שם פרשיה זו נקראת בשם "פרשת המלך".

הבה נשאל, מדוע זכה דווקא המלך להיות האדם שנבחר לקריאה זו?

הרי אם מטרת מעמד ההקהל היא "לְמַעַן יִשְׁמְעוּ וּלְמַעַן יִלְמְדוּ וַיֵּרְאוּ אֶת-ה' אֱ-לֹהֵיכֶם וְשָׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת אֶת-כָּל-דְּבַר הַתּוֹרָה הַזֹּאת" היינו מצפים לראות על גבי הבמה את הנביא כמייצגו של דבר ה' בעולם או אפילו את הסנהדרין כמייצגים של הפסיקה ההלכתית ואלו שבסמכותם לפרש את פסוקי התורה.

בחירה כזו לא תהיה מפתיעה ובאמת מצינו לא אחת את מעמדו של המלך כפחות ממעמדם של החכמים והסנהדרין וכך אפשר ללמוד מדבריו של הרמב"ם בהלכות מלכים (ב', ה') שכתב: "וכן מצוה על המלך לכבד לומדי התורה, וכשייכנסו לפניו סנהדרין וחכמי ישראל, יעמוד לפניהם ויושיבם בצידו." אלא שמהמשך דבריו שם ניתן לראות שהדברים מורכבים מעט יותר. החילוק הראשון שעושה הרמב"ם הוא בין המלך כאדם פרטי ובין תפקידו הציבורי:

"במה דברים אמורים? בזמן שהיה המלך בביתו לבדו הוא ועבדיו, יעשה זה וכיוצא בו בצנעא. אבל בפרהסיא בפני העם לא יעשה, ולא יעמוד מפני אדם, ולא ידבר רכות, ולא יקרא לאדם אלא בשמו, כדי שתהיה יראתו בלב הכל". מדברים אלו ברור שיש הבדל משמעותי בין הדרישה האישית מהמלך ובין הצורך אל מול הציבור לשוות למלך מעמד גבוה יותר משל הסנהדרין.

את הסיבה לחלוקה הזו הסביר הרמב"ם בפירוש המשניות (הוריות פ"ג מ"ה): "וזה שטעם קדימת חכם למלך, אינו אלא באמונה בלבד, לפי שהחכם תועלתו לאומה גדולה מאד. אבל במעשה אין להקדים על כבוד המלך שום דבר" וכך כתב גם המאירי בפירושו למסכת ברכות (י' ע"א): "כייר בעל המועט לבעל היתר להקדים בכבודו, ולעולם תלמיד

חכם המעוטר בשלמות מעלת המידות מעלה את הכף השניה, אלא אם היה בה מלך או מנהיג - שאין שום מעלה נערכת אצל מעלת המלכות."

מדברים אלו אפשר להבין כי הבחירה במלך על פני החכמים והסנהדרין איננה מקרית והיא מבקשת לא רק ללמד אותנו הלכה בהלכות הקהל אלא גם הדרכה בהלכות ציבור. הקהל הוא מעמד לאומי וככזה דמות המלך שיונקת את כוחה וסמכותה מהעם כולו משמעותית יותר מדמות החכם המציבה במרכז את התורה והחוק ולא את הציבור. מעמד ההקהל מבקש ליצור מצב בו כל אחד ואחת רואים בעצמם שותפים למעמד ועל כן נדרשת דמות אשר יכולה להתעלות מעל הבחינה הדתית "שמודדת" את האדם על פי רמת קיום המצוות ומייצגת אותו כאדם וכחלק מציבור רחב ללא הבדל רמה דתית.

הד לדברים אלו ניתן למצוא בדבריו של הגר"א הרצוג (פסקים וכתבים יו"ד חלק ה' עמ' שצ-שצד) לגבי דין מלך בימינו:

"ואם כי נשיא המדינה איננו מלך ממש והוא רק לזמן, אבל ודאי שחייבים בכבודו באופן מיוחד בחייו ולאחר מותו, שכבודו הוא כבוד האומה". דימיון נוסף אפשר למצוא גם בהשוואת היחס למלך אל מול היחס לרשות המחוקקת המייצגת את החוק וכך כתב הרב יהודה זולדן במאמרו "מלך חכם כהן ונביא - יחסי כבוד": "אכן נשיא מדינת ישראל הוא הראשון במעלה מבחינת הכבוד. הוא הנקרא האזרח מספר אחד של מדינת ישראל. באשר לראש

ממשלה, שרים, ח"כים וראשי שלטון אחרים, אין להחיל הלכות אלו כלפיהם. הלכות הכבוד שבין המנהיגים הן ביחס למלך בלבד, ולא לשריו; וכן הן אמורות ביחס לכהן הגדול ולא לסגנו או לכהנים בעלי תפקידים אחרים"

את מקומו של המלך כמייצג העם ניתן לזהות גם בדבריו של האברבאנל (דברים ל"א) שכתב: "וראוי שיהיה [הקורא] הראש והגדול אשר בעם שהוא המלך, לפי שהמלך הוא נפש כללית לעם, ובהיותו הוא הקורא היה כל ישראל קורא" וכך גם ביאר בספר 'שם משמואל' (פרשת וילך, ד"ה מקץ): "וזאת היתה הכוונה, בקריאת התורה על-ידי המלך, מחמת שלבו לב כל קהל-ישראל, יכנסו דבריו בלב כל העם, בעומק לבם"

המלך כאחד מהציבור

אל מול נקודת המבט שרואה במלך את "ראש הפירמידה" וכמי שעומד בראש היררכית הכבוד של עם ישראל ניתן להציג נקודת מבט נוספת כזו שתאפשר לנו התבוננות מחודשת על מקומו של המלך אל מול העם.

אל מול בקשת העם למלך "ככל הגויים" עומד משה בכניסה לארץ ומצווה את העם:

"שׁוּם תָּשִׂים עָלֶיךָ מֶלֶךְ אֲשֶׁר יִבְחַר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בּוֹ מִקִּרְבֵּי אֲחֶיךָ תָּשִׂים עָלֶיךָ מֶלֶךְ לֹא תוּכַל לָתֵת עָלֶיךָ אִישׁ נָכְרִי אֲשֶׁר לֹא אֲחֶיךָ הוּא" (דברים י"ז, ט"ו).

פשט הפסוקים מפגיש אותנו עם הקריטריון הבסיסי לו נדרש המלך - להגיע מתוך העם ולא להיות חיצוני לו, המלך צריך להיות דמות "שצמחה מלמטה" ולא אדם שמגיע

"כהנחתה מלמעלה" ואינו מכיר את הסוגיות והתחושות אשר מעסיקות את הציבור.

נקודה זו אינה אמורה ליצור אצל המלך רק את תחושת ההזדהות והשותפות הבסיסית עם הציבור אלא גם לפתח בו נקודה משמעותית יותר. המשימה הראשונה של המלך היא כתיבת ספר תורה ומטרת המצווה הזו מהדהדת לנו את מטרת מצוות ההקהל:

"וְהָיָה כְּשִׁבְתּוֹ עַל כִּסֵּא מַמְלַכְתּוֹ וְכָתַב לוֹ אֶת מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל סֵפֶר מִלְּפָנֵי הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם. וְהָיְתָה עִמּוֹ וְקָרָא בּוֹ כָּל יְמֵי חַיָּיו לְמַעַן יִלְמַד לִירְאָה אֶת ה' אֱ-לֹהָיו לְשֹׁמֵר אֶת כָּל דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת וְאֶת הַחֻקִּים הָאֵלֶּה לַעֲשֹׂתָם. לְבִלְתִּי רוּם לִבּוֹ מֵאֲחִיו וּלְבִלְתִּי סוּר מִן הַמִּצְוָה יְמִין וּשְׂמֹאל" (דברים י"ז, י"ח-כ').

ההגעה של המלך מתוך העם אמורה לחזק בו את ההבנה שגם הוא מחויב למשהו גדול ממנו, שגם מעליו נמצא אלוהים כמו מעל כל העם אותו הוא זכה להנהיג. נקודה זו מתחדדת בדברי חז"ל במסכת הוריות (י"א ע"א): **"שאין על גביו אלא ה' א-לוקיו"** ומציב את המלך גם הוא בכפיפות לא-לוהים בדומה לשאר חלקי העם.

הקריאה המשותפת של המלך והעם את התורה במעמד 'הקהל' מייצרת "שיויון בפני החוק" ושותפות עומק של ברית ערכית, כזו המאפשרת הן לעם והן למלך להבין את כפיפותם למערכת ערכים שגדולה יותר מהם. הצבתו של המלך כנציג העם כולו יוצרת מצב שבו כל שדרות העם

יכולות להרגיש שייכות ושותפות למעמד ויחד עם זאת את
ההבנה שגם המלך עצמו שותף לאותה מערכת ערכים
גדולה אותה אנו מבקשים לכולנו להביא לידי ביטוי
במציאות.

זולק ב': על פלורליזם, הסכמיות וממלכתיות

כשאנו באים לבחון את נושא ה'הקהל' במושגים אוניברסליים מודרניים עולים בפנינו כמה ממושגי היסוד של המדינה הדמוקרטית המודרנית: הסכמיות, סובלנות ופלורליזם. נפתח בשני העקרונות הראשונים שהזכרנו. בכל דמוקרטיה חייב להתקיים יסוד ברור ומוצק של הסכמיות וסובלנות.

הסכמיות - היא כללי משחק מוסכמים. כללי המשחק הללו הם טכניים, אבל הם אלו המאפשרים את הקיום החברתי. אין מחלוקת על כך שמדינה דמוקרטית חייבת לקיים בחירות על מנת לבטא את רצון העם וריבונותו, אולם שיטת הבחירות הנהוגה במדינה שייכת לתחום ה"הסכמיות"¹⁶.

סובלנות היא התשתית בה חברה מגוונת יכולה להתנהל - באופן מכבד ולא אלים. הסובלנות היא התשתית לקיום המאבק הפוליטי הדמוקרטי החופשי, ועל כן יסוד הסובלנות בכל חברה דמוקרטית, הוא תנאי בל יעבור. כל דמוקרטיה מניחה שיש בה גוונים, עמדות שונות, צרכים ואינטרסים שונים שביניהם מתקיים מאבק פוליטי המוכרע באמצעות עקרון "הכרעת הרוב". על מנת שהמאבק הזה

¹⁶ למשל במדינת ישראל הבחירות הן כלליות, ארציות ולא אישיות, בניגוד מוחלט למתרחש בארה"ב, שם הבחירות לשני בתי הנבחרים והן לנשיאות הן אישיות. כללי המשחק בין ישראל לארה"ב שונים לחלוטין ואעפ"כ שתיהן דמוקרטיות. דוגמא נוספת חשובה לא פחות מגיעה מתחום המשפט ויחסי הגומלין בין הרשויות. בכל מדינה דמוקרטית חייבת להתקיים הפרדת רשויות, אולם בכל מדינה דמוקרטית היחסים בין הרשויות מוגדרים באופן שונה. וכן על זו הדרך.

יתקיים ועל מנת שההכרעה תכובד - חייבות מכלול המפלגות, המגזרים והקבוצות במדינה לאפשר למאבק הפוליטי להתרחש באופן חופשי, מכבד, נטול אלימות וככזה המניח שגם אם עמדתי תידחה יהיה עליי לכבד את ההכרעה. וכאן יש לדייק, יסוד הסובלנות אינו מחייב אותי לראות את נקודת האמת של העמדה המנוגדת לי. אני יכול לתפוס אותה כהבל מוחלט, אולם אני מוכרח "לסבול" את קיומה בחברה ואת האפשרות שהיא "תנצח" את העמדה שלי.

הפלורליזם הוא עיקרון נוסף, אולם בניגוד לשניים שקדמו לו, הוא אינו טוטאלי וחברה דמוקרטית שאינה מתנהלת ברוח הפלורליזם אינה בהכרח לא דמוקרטית. חשוב להסביר כי הפלורליזם הוא עמדה "רוחנית פילוסופית" ולפיה בכל עמדה גם זו המנוגדת לי יש עומק ומשמעות. המגוון הוא לכתחילה והוא מאפשר לנו להגיע להכרעות נכונות יותר ומאוזנות יותר. אם העמדה הסובלנית "סובלת" את הדעה המנוגדת לה ומאפשרת לה להתקיים, העמדה הפלורליסטית שמחה בעמדה המנוגדת ורואה בה פתח לשיח ושכלול העמדה הפוליטית שלי. הפלורליזם אינו שולל את הויכוח ואף אינו מעדן את חריפותו. אולם הוא מאפשר להתבונן על הסוגיות השונות בענווה, מתוך מגוון נקודות מבט ולהיתרם מכל אחת ואחת.

שלושת המושגים הללו מאפשרים לדמוקרטיה להתנהל ביום יום שלה. מאבק בין קבוצות אינטרס שונות, בין מגזרים הקיימים בחברה, בין תפיסות עולם שונות ובין סולמות ערכים שונים מייצרים את המאבק הפוליטי. המאבק במדינות דמוקרטיות הוא כמעט קבוע. כל מי שחי

במדינת ישראל יודע עד כמה המאבק הזה נוכח. בישראל יש מאבקים על ערכים ותפיסות עולם - ביחס ליחסי דת ומדינה, סוגיות לאומיות, מדיניות וביטחוניות, כלכליות וחברתיות. במדינה מתקיים מאבק על משאבים: שכר במגזר הציבורי, שירותים חברתיים שונים, הקצאת תקציבים לחינוך, לתחבורה ולתשתיות, בריאות ומה לא. למעשה, מאחורי כל מאבק עומדת קבוצת אינטרס שבדרך כלל גם באה לשרת ולקדם ערך מסוים וסביבו מתרחש מאבק פוליטי. המאבק הפוליטי במדינה דמוקרטית מתכתב באופן עמוק עם מושג ה"הקהל" הראשון עליו דיבר הרב עוזיאל לעיל: "התקהלות מקומית, או כוונת של מספר אנשים שמאוחדים בעניינם וכוונתם להשלמת צרכים ידועים בחייהם הקבוציים או הלאומיים... שהוראתו היא: התקהלות לכוון פעולה מסוימת ומשותפת".

החברה הדמוקרטית מתבססת על התקהלויות כאלו. אמנם הרב עוזיאל אינו מזכיר את יסוד המאבק הפוליטי עליהם, אולם ככלל שהחברה מודרנית יותר ומגוונת יותר ברור שתהיינה התקהלויות של קבוצות שונות המתנגדות האחת לשנייה ומקיימות ביניהם מאבק. וכזכור, עצם קיומו של המאבק תלוי כולו בהסכמה על כללי המשחק ועל יסוד הסובלנות. עקרון הפלורליזם עשוי לסייע בהכרעה מאוזנת יותר בין הקבוצות השונות. לא מעט מאבקים פוליטיים מוכרעים בדרך זו. הפשרה לא פעם היא כרוח המציאות, אבל בדיעבד מתגלה שהיא גם מאפשרת לערכים שונים להגיע לידי ביטוי ביחד ובתנאי שאף צד לא קיבל את מלוא תאוותו.

ממלכתיות

מתוך כך נבוא ונשאל היכן יכולים אנו למצוא את מושג ה"הקהל" השני עליו עומד הרב עוזיאל ואותו הוא מסביר כמצוות ההקהל המתרחשת בצאתה של שנת השמיטה? ניזכר בדברי הרב עוזיאל שהבאנו לעיל:

"הוראה השניה: התקהלות נפשית לנקודה מחשבתית אידיאלית משותפת לכולם. במובן זה נקרא עם ישראל 'הקהל' סתם. ונקראו קבוצי ישראל בארצות מגוריהם, או אפילו בארץ ישראל, בשם 'קהל קדוש' או 'קהלות קודש'. באשר שכל קהל בפני עצמו וכלן יחד הם קהלה אחת, שיונקת מציאותן וקיומן מאותם העניינים המחשבתיים שמקהילים את כולם לקהל אחד"¹⁷.

האם יש משהו אחד שמלכד חברה דמוקרטית כל כך שסועה? האם במציאות המודרנית הישראלית שלנו יש אפשרות בכלל למעמד "הקהל" כזה?

בראשית ימיה של מדינת ישראל היה נדמה שמושג "הקהל" במובנו השני של הרב עוזיאל, דווקא קיים בעוז. גם אז, כמו היום, מחלוקות רבות פילחו את החברה הישראלית ההולכת ונבנית: סוציאליסטים מול רביזיוניסטים, מאבק גדול בעד ונגד חוקה לישראל, מאבק על נושאי דת ומדינה, על מערכת החינוך ועוד ועוד. אולם מעבר לכל המחלוקות הללו היה נדמה שיש רעיון גדול שסוכך מעל הכל ומאגד

¹⁷ יהודה אדרי (עורך), השמיטה היובל ומצות הקהל במשנת הרב עוזיאל, עמ' 26.

את כלל האזרחים במדינה הקטנה והצעירה לכדי חזון בסיסי משותף.

למהלך הפלא הזה אין אח ורע במדינות דמוקרטיות אחרות והוא הלך וגובש בידי ראש ממשלת ישראל הראשון דוד בן גוריון לכדי המושג "ממלכתיות".

על מנת למסגר את הדיון נניח כאן את גבולותיו. למונח ממלכתיות שני מובנים, שונים מאוד ויש לדעת להפריד ביניהם. האחד "ממלכתיות" כתפיסת עולם המתייחסת לדרך ניהול המדינה. והשני, "ממלכתיות" המתייחסת לסמלים וקדושתם. יש המקדשים את בית המשפט העליון, יש המקדשים את צה"ל ויש המקדשים את סמלי המדינה ונציגיה (ראש הממשלה, התקווה וכו'). ממלכתיות המקדשת את הסמלים היא תחום אחד - אבל לא בה נדון בידיעון זה. אנו נבקש להתבונן במונח ממלכתיות כדרך לניהול החברה והמדינה.

מהי ממלכתיות?

דוד בן גוריון, ראש הממשלה הראשון של מדינת ישראל, ראה והכיר את הסכנה הקיימת בחברה היהודית. החברה היהודית מאז ומעולם התאפיינה במחלוקת. המחלוקות הן כמעט סלע קיומו של העם היהודי. אין דף גמרא, סוגיה הלכתית, מחשבתית או דילמה ערכית שלא נמצא לגביה מחלוקת. כשאנו חיים בגלות לכאורה המציאות פשוטה יותר, כל קהילה בוחרת לה איך לחיות - ובא לציון גואל. אלא שכאשר ניגשים לבניית מדינה הסיפור הופך מסובך יותר, ההכרעה וקבלתה הופכים לאתגר. כך כותב בן גוריון באחד ממכתביו:

המכתב הובא במאמרו של נתן ינאי,
התפיסה הממלכתית של בן גוריון. עיין
בהערה 3

"שום סכנה חיצונית,
אפילו האימה
ביותר, איננה
מפחידה אותי, אבל
מחרידה אותי הסכנה
הפנימית - סכנת
עיוורוננו הפוליטי.
קלות הראש שבה
אנו מתייחסים
לסכנות האורבות
לנו, הנאיביות שבה
אנו פותרים שאלות

מסובכות... חוסר הכישרון להבין את השני ולהעריך את
קשייו, וחוסר כשרוננו לפעול יחד כחטיבה אחת שבה כופף
יחיד את רצונו לרצון הרוב ומבטל דעתו מפני דעת הרבים.
[...] אמנם לא נשמדנו מעל פני האדמה כעמים אחרים,
אבל לא החזקנו את עצמאותנו במולדת, לא הצלנו את
מדינתנו. הפעם שומה עלינו לא לקיים מדינה אלא להקים
אותה; וזוהי מלאכה פוליטית הרבה יותר קשה, ואינני
רואה שיודעים אנו את המלאכה הזאת

בן גוריון מפריד כאן בין קיומו של העם לבין היותו ריבוני
ועצמאי. עם ישראל התקיים באורח פלא בגלות. אולם בן
גוריון מבקש להעביר את עם ישראל למצב חדש. לא עוד
"עם המתקיים", אלא עם המתקיים באופן ריבוני ועצמאי,
כזה המסוגל לעצב את זהותו וחזונו. וכאן עולה החשש,
שכן העם היהודי לא מכיר את המלאכה הזו. בכל הנקודות
ההיסטוריות שבהם העם היהודי היה ריבון - הוא לא ידע

לנהל נכון את המחלוקות שבתוכו. כך קרה בימי השופטים, שאול, דוד ושלמה ובוודאי מיום פיצול הממלכה בין ישראל ליהודה. ספר מלכים הוא ספר שמייצג מצב אנטיסטי לממלכתיות שניסה לגבש בן גוריון.

גם חכמינו ז"ל קבענו שחורבן הבית השני והיציאה לגלות הארוכה לא הגיעו בעקבות חוסר היכולת להסכים על חזון משותף אחד, אלא בעקבות האופן שאנו מנהלים את המחלוקת על החזון: **"בית שני מכירין אנו אותם שהיו יגיעין בתורה ובמצוות וכל ווסת טובה הייתה בהם אלא שהיו אוהבים את הממון ושונאים שנאת חנם אלו לאלו"**¹⁸ וגם תלמידי רבי עקיבא שני דורות לאחר חורבן הבית נהרגו במגפה (בתקופת מרד בר כוכבא, ויש אומרים שנהרגו במרד עצמו) מפני **"שלא נהגו כבוד זה בזה"**. הבעיה לא הייתה המחלוקת אלא דרך הניהול שלה. ניהול המחלוקות של העם היהודי עת היה ריבון על עצמו לא היה בהוגנות ובכבוד. דווקא בימי הגלות סיגל לעצמו העם היהודי את תרבות המחלוקת, כך מכיר ויודע כל מי שנפגש עם דף גמרא או עם שו"ת בהלכה. העם היהודי חי על מחלוקות זוהי כמעט תעודת הזהות שלו, אולם בהגיענו לחיים ריבוניים חייבת להיות דרך עמוקה ובוגרת להתקיים תחת המחלוקת. זהו הרקע לפיתוח המונח הייחודי כל כך למציאות הישראלית - ממלכתיות.

הממלכתיות של בן גוריון אמורה היתה להניח בפני הגורמים השונים בחברה הישראלית, בעיקר בעלי הכוח,

¹⁸ירושלמי יומא, א, ח.

את האינטרס העליון של מדינת ישראל. אמת מידה עליונה המהווה מצפן למקבלי ההחלטות יהיו אשר יהיו: מנבחי הציבור ועד לפקידות הממשלתית. "הטוב המשותף", ההבנה שיש משהו שהוא חשוב וגדול מסך האינטרסים של קבוצת אינטרס זו או אחרת ובהינתן מצב שהם יבואו בסתירה יפעל בעל הכוח על פי האינטרס העליון של מדינת ישראל ולא על פי האינטרס של קבוצת האינטרס הפוליטית שלו. כך הגדיר את הדברים פרופ' ידידה שטרן:

"התוכן שניתן ל"ממלכתיות" בדור הקמת המדינה היה יפה

ידידה שטרן, ממלכתיות בעת הזו. נמצא באתר המכון הישראלי לדמוקרטיה. את המאמר במלואו תוכלו למצוא כאן

למשימת הדור ההוא: מ"ישוב" ל"מדינה" כאמור לעיל, המטרה הייתה לאפשר למדינה לתפקד כמרכז מרות שלטוני ישיר של האזרחים ללא תלות בשיוכם לקבוצה אידיאולוגית, לארגון פוליטי, לעדה, מעמד, לאום או דת. באמצעות הטמעת הממלכתיות

לחיים הציבוריים התאפשר נטרול הכוח של התנועות המגזריות שפעלו אז, והעברתו ומרכזו בידי המדינה. הממלכתיות נועדה גם לדרבן ולגייס את האזרחים ליטול חלק פעיל בחיים הציבוריים, ובכך לקחת אחריות על המרחב הציבורי הישראלי. היא הייתה הדגל שבאמצעותו

עוצבה ומונפה תודעת הריבונות של בני גלות, עולים חדשים, המבקשים עצמאות."

הממלכתיות מבקשת שעל אף מכלול הסקטורים במדינת ישראל נדע לתת עליונות לאינטרס הכללי המשותף. כך הבין בן גוריון מיד עם הקמת המדינה שקיום של יותר ממסגרת צבאית אחת אינו האינטרס הלאומי העליון. מדינה חייבת לרכז את כוח ההגנה וההתקפה שלה בגוף אחד, שאם לא כן עלולים כוחות שונים להילחם אלו באלו. בן גוריון פירק את הפלמ"ח, שהיה ארגון לוחם סקטוריאלית תחת הנהגתו והקים את צה"ל¹⁹. אז האינטרס העליון לא היה לשמור על מוקדי כוח שונים אלא להקים צבא אחד המקבל פקודות ממשלה נבחרת אחת.

היום אנו לא מתמודדים עם דילמה סוערת של הקמת 'צבא ממלכתי', המציית לממשלה נבחרת אחת. אם כן, במה עשויה להתבטא הממלכתיות של היום? כיצד ניתן לתרגם את הממלכתיות של בן גוריון למציאות הישראלית שלנו? על השאלה הזו מנסה לענות פרופ' ידידיה שטרן בהמשך המאמר שהובא לעיל:

"בדרישה להתנהגות ממלכתית יש אלמנט מרסן. מי שמבקש להיות ממלכתי איננו יכול להתנהל בשדה

¹⁹ יש לומר, בשם הממלכתיות נעשו גם פעולות בעייתיות מאוד, לשון המעטה. לדוגמא, במסגרת הממלכתיות הורה בן גוריון להטביע את ספינת הנשק של ארגון האצ"ל - אלטלנה. במסגרת זו רבים רבים מיוצאי מדינות ערב סבלו מיחס לא הוגן ומפלה. דווקא במקום בו אנו רוצים לראות בממלכתיות גורם מרפא, חשוב לזכור את הסכנות הגלומות בה ולהימנע מהם.

המחלוקת ללא מגבלות: עליו לשקול את דרכי הפעולה שלו, בתחומים שבהם הוא מתפקד, מתוך ראייה רחבה של משמעות פעולתו על החיים הציבוריים בכללותם. כך למשל קידום עמדות של מגזר מסוים באמצעות הכפשה, דמוניזציה, הסתה או סתימת פיות של בעלי מחלוקת ממגזר אחר סותר את הממלכתיות²⁰.

ננסה לתת ממשות לדבריו של פרופ' שטרן: מהו אלמנט מרסן? מהן המגבלות שהן מעבר למגבלות הרגילות של הדמוקרטיה?

דוגמה בחיי הצבא: בהיות צה"ל 'צבא העם', אנו מוצאים מציאות בה משני צידי הקשת הפוליטית יש לא מעט חיילים בהם קצינים (בכירים וזוטרים) הנקלעים לסתירה בין החלטת המדינה ע"י הממשלה הנבחרת לבין נאמנות לקבוצת האינטרס הפוליטי-ערכי בו הם מאמינים: מחד קצינים וחיילים המאמינים ששלטונו של צה"ל ביהודה ובשומרון אינו נכון לישראל ומאידך קצינים וחיילים העומדים בפני פקודה לפנות יישוב יהודי - והחברה הישראלית, אם נרצה בכך או לא, התמודדה ועדיין מתמודדת עם שני המצבים הללו.

מהי ההתנהגות הממלכתית הראויה במצב שכזה? זו דוגמה קלאסית בה ברור שכל קבוצה פוליטית מאמינה שהמעשה עליו החליטה הממשלה פוגע במדינת ישראל ולכן הם מתנגדים לו. אולם השאלה שאדם ממלכתי שואל את עצמו:

²⁰ שטרן, שם.

האם יש אינטרס גדול יותר מתפיסת העולם הערכית-פוליטית שלי?

מה המשמעות החברתית והלאומית של סירוב פקודה לכאן או לכאן?

מה המשמעות אם הצבא צריך להימנע מלהטיל פקודות על פי שיוך פוליטי?

סירוב פקודה בצבא על רקע פוליטי עלול לערער את היכולת של הממשלה למשול. ברור שאם הצבא צריך להתחשב בדעות הפוליטיות של החיילים הוא לא יצליח לתפקד ויתפרק הלכה למעשה. הגישה הממלכתית גורסת שהאינטרס העליון יותר של המדינה והחברה הישראלית הוא שמירה על המסגרת של קבלת הכרעות דמוקרטיות והפעלת סמכות הממשלה, גם אם זה נוגד את האינטרס הפוליטי של קבוצה הפוליטית הפרטית שלי. מעל לכל עומד האינטרס הישראלי העליון - שמירה על המדינה ועל סמכות מוסדותיה.

דוגמא נוספת ניקח מהשדה הפוליטי: האופוזיציה אמורה לנסות ולהפיל את הממשלה, זה תפקידה המרכזי ועל כך אין חולק. על מנת להשיג מטרה זו, על האופוזיציה יהיה לנסות בכל הכלים העומדים לרשותה בחוק לחבל ביכולת הממשלה לתפקד ובכך להביא לנפילתה. אולם גם תפיסה ממלכתית מורה לנהוג באופן מרוסן יותר ולהצביע בכנסת באופן ענייני. אם החוק נחוץ מאוד למדינה אין סיבה להתנגד לו רק על מנת לנסות להפיל את הממשלה. את

המאבק הפוליטי על הפלת הממשלה חשוב לקיים ואף חובה לקיים, אבל על אופוזיציה ממלכתית יהיה לבחון היכן נכון להיאבק והיכן נכון לשתף פעולה. דוגמא להתנהגות ממלכתית של אופוזיציה היא התנהלות בעת מלחמה או מבצע צבאי. בד"כ נראה שהאופוזיציה לא תעשה דבר על מנת לחבל ביכולת הממשלה לנהל את המבצע, גם אם הדבר עשוי לשחק לידיה מבחינה פוליטית, שכן האינטרס הציבורי והלאומי ברור ועומד מעל למערכת השיקולים "הצרה" של קבוצות פוליטיות מסוימות.

נקודה נוספת בה עוסק פרופ' שטרן נוגעת לאופן ניהול המחלוקת עצמה. כפי שראינו, חברה דמוקרטית בנויה על מחלוקות וטוב שכך אולם יש גם דרך לנהל אותן. הובהר כי הסובלנות היא תנאי בסיסי לדמוקרטיה. לפיה, עליו להכיל ולתת מקום בדיון לעמדות (והכרעות) המנוגדות לעמדתו. אולם לא בהכרח מובן כלל שאת הדיון יש לנהל בכבוד ומתוך ראיית האינטרס הציבורי העליון של לכידות חברתית. המערכת הדמוקרטית שומרת על החברה מפני התנהגות אלימה או הסתה אליה, תפיסת הממלכתיות פה נוגעת ב"חיובי":

כיצד יש לנהל ויכוח ומאבק נוקב כאשר ה"לכידות החברתית" עומדת לנגד עינינו?
כיצד ייאבק מחנה המבקש ודורש להגדיל את אחוז העובדים בחברה החרדית ועדיין לא לפגוע ב"לכידות חברתית"?

לדוגמה, הדמוקרטיה תאפשר בוודאי במסגרת חופש הביטוי גם דיבור קשה ומכאיב כנגד החברה החרדית. הממלכתיות תבקש לנהל את המאבק הזה תוך שהיא

מתבוננת על הצורך לשמר קשר, כבוד והערכה לחברה החרדית. הדבר ישפיע הן על דרך ניהול המחלוקת: הימנעות מדיבור מפלג כנגד ציבור מסוים תוך חידוד תפיסת העולם האחרת, לצד ניסיון אמיתי לדיבור של כבוד הדדי, וניסיון להגיע להידברות ולפשרה. באותו אופן, עשויים נציגי החברה החרדית להילחם ברפורמות בתחומים שונים בנושאי דת ומדינה. אם בחרו בגישה 'ממלכתית', לא יוכלו לנהל את המאבק כנגד הרפורמות ללא רסן. כלומר, הלכידות הלאומית והחברתית עומדת כערך עליון ועל כן, העיקרון המנחה גם שלהם יהיה - להיאבק על החשוב להם אך תוך ניסיון ש"לא להפוך את לוח המשחק" ולפזר את שחקניו לכל עבר. כך מסכם את הדברים פרופ' שטרן:

"כיוון שכך, התנהגות ממלכתית במדינה ליברלית איננה מבקשת ליישב את המחלוקת או להכריע בה. היא איננה "תופסת צד" במחלוקת. תחת זאת, עניינה של התנהגות ממלכתית הוא לטפל במחלוקת באמצעות פעולה מסדר שני, קרי: להציע דרך להסדרת החיים הציבוריים, על כלל היבטיהם, בהינתן המחלוקת. המחלוקת היא נתון יסוד במציאות חיינו, והשאלה הגדולה היא כיצד ננהל אותה בדרך שמצד אחד לא תשתיק מי מהקולות, ומצד שני תאפשר לקיים חברה סולידרית שחלקיה משתפים פעולה זה עם זה [...] הממלכתיות היא המושג שעל כולנו לאמץ כדי שתרבות המחלוקת הישראלית תעשיר את החברה ותאפשר לכולנו להיות כאן "בבית", על אף הפרשנויות והתקוות השונות לגבי מהות הבית. בכך תהווה

הממלכתיות אבן ראשה לחוסן הלאומי של המדינה והחברה בישראל.²¹

בכל בית יש מחלוקות. בכל בית יש מתחים. בכל בית יש גם אינטרסים שונים. אולם אם כולם מרגישים בבית זה לא בגלל שבני הבית מטשטשים את המחלוקות, אלא מכיוון שהם מאפשרים לדבר עליהם באופן כזה שאינו דוחה אף אחד מבני הבית החוצה. זה האינטרס העליון של הבית - שתמיד אפשר לחזור אליו, להרגיש בו בטוח ושייך עד כדי מסירות נפש של איש לאחיו. כך הדבר הוא גם במסגרת המדינה - המדינה היא בית, הבית הלאומי של העם היהודי. התובנה הזו אינה נכונה רק כלפי מדינות העולם ואויבי ישראל. התובנה הזו משמעותית קודם כל עבור החברה הישראלית עצמה. הממלכתיות היא ההבנה שעל כל קבוצה וקבוצה המרכיבה את הבית מוטלת האחריות לא רק שהיא תרגיש בבית אלא שהקבוצה הנמצאת בקצה הנגדי לקבוצתי תרגיש גם היא בבית.

הבנה זו מביאה אותנו לכדי מושג ה"הקהל" השני של הרב עוזיאל "התקהלות נפשית לנקודה מחשבת אידיאלית משותפת לכולם. במובן זה נקרא עם ישראל 'הקהל' סתם'." הרב עוזיאל מן הסתם ראה לנגד עיניו התקהלות סביב מחויבות לתורה ולמצוות, לרעיון תיקון עולם וכדו' אולם

²¹ שטרן, שם.

העיקרון הראשי בדבריו הוא התקהלות סביב "רעיון גדול" שמקבץ את כל הקבוצות הקטנות יותר בציבור תחתיו. במובן הזה, אנו יכולים לפרש את מושג ה"הקהל" הרלוונטי למציאות הישראלית שלנו היום כמושג "ברית הדרך"²². כלומר הציבור בישראל איננו יכול להסכים כיום על מערכת ערכים מסויימת. אנו נמצאים במאבק ערכי חריף ובמחלוקת, ועדיין, אנחנו יכולים (וחייבים) להסכים על הרעיון הגדול של הקיום המשותף וניהול המחלוקת ביחד ומתוך הוגנות וכבוד.

קצת על כלכלה שיתופית

מכיוון אחר ועל מנת להבהיר זאת יותר ניתן נקודת מבט נוספת בקצרה: בעולם הסוציולוגיה נוהגים להבדיל בין שני סוגי חליפין: חליפין ישירים וחליפין כלליים. חליפין ישירים – מתרחשים בין שני בני אדם או בין שתי קבוצות. אתה תיתן לי שירות, סחורה ואני אתן לך משהו בתמורה - בעולם שלנו זה כסף. מהרגע שהחליפין בוצעו תם הקשר. חליפין כאלו לא יוצרים לכידות חברתית.

מהם חליפין עקיפין או כלליים? "חליפין כלליים" נוהגים במערכת בה יש יותר משני גורמים, ואז נוצרת תלות בין הגורמים על מנת שהמערכת תעבוד. מה שגורם א' ייתן תלוי במה שיינתן גורם ב' לגורם ג' וכן על זה הדרך. לדוגמא: אם ישנם לנו ארבעה שבטים - מכלול החליפין חייב להתקיים על מנת שכל שבט יקבל את מבוקשו. שבט א' יספק מים לשבט ב', זה יוביל לכך ששבט ב' יספק חיטה לשבט ג' ושבט ג' יספק לשבט ד' כלי נשק ובתמורה יספק שבט ד' לשבט א' שלום מה שיביא את שבט א' לספק מים

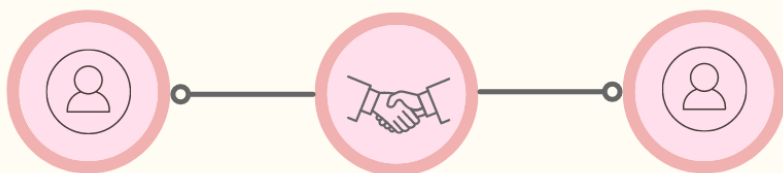
²² עיינו לעיל הערה 12.

לשבט ב'. כלומר כל המרכיבים של החליפין חייבים לפעול ביחד ולתפקד.

חליפין עקיפין

חליפין ישירים

בעולם המודרני (ובוודאי בכלכלה הגלובאלית) מתקיימים "החליפין העקיפין" כמעט בכל הקשר: הכלכלי, המדיני והערכי. בחברה מודרנית שבמהותה היא מגוונת יותר, חלקי החברה השונים נותנים את חלקם לא רק משום שהם חוששים מעונש זה או אחר, אלא מכיוון שהם מבינים את הערך של הקיום המשותף. באופן שטחי מעט ניתן לתאר זאת כך: נהג אוטובוס עושה את פעולתו בכל יום ומסיע אנשים ממקום למקום, לא רק משום שהוא רוצה שכר בסוף החודש, אלא גם משום שב"תת מודע" שלו הוא יודע שהמערכת עובדת בצורה כזאת שהוא חייב להסיע נוסעים ממקום למקום על מנת לאפשר לשאר חלקי החברה להגיע ליעדם ומקום עבודתם - שם הם יספקו לחברה את ה"מוצר" שלהם. הנהג כמו כל אחד מבני החברה המודרנית, הפנים את הנורמה השיתופית הזאת ולפיה - המערכת בכללותה מתפקדת אם כל אחד נותן את חלקו ועושה את המוטל עליו.

אנו רגילים לחשוב שהחברה המודרנית היא חברה מנוכרת ואנשים חיים בה בבדידות. יש בזה מן האמת בוודאי. אולם יש בה צד משמעותי מאוד של שיתופיות המתהווה דווקא מתוך המגוון והשונות.

מדינת ישראל בראשית דרכה ראתה יותר את הכלל, היא פחות אפשרה לגוונים השונים שבה לפרוח. אולם ככל שהמדינה מתבגרת כך גם מתרחבים הגוונים, הקהילות וקבוצות האינטרס השונות, ואנו מסוגלים להעריך שעצם "השוני" הוא זה שעשוי ליצור את הקשר.

הממלכתיות החדשה אינה התכנסות תחת חזון משותף האחד שכולנו נסכים עליו. זה לא מציאותי לעת הזו. מהי אם כן תפיסת 'הממלכתיות' הרלוונטית לנו?

כיצד ניתן לפרש את מושג ההקהל בימים אלו?

ניתן לראות בו חזון - אולם לא (רק) על תוכן כי אם על דרך - הדרך שבה אנו מבקשים לנהל בינינו את המחלוקות, את השיח ואת המגוון. דרך כזאת שמאפשרת לכולם להרגיש שייכים ושותפים לבית שנקרא "מדינת ישראל". על המחלוקות להישמע, על המאבקים להתקיים, אלא שעליהם להיעשות מתוך הוגנות וכבוד ומתוך נכונות לקבל את הכרעת הציבור. הנאמנות לדרך הזו היא בעצם נאמנות לערך - הרואה בקיום שלנו כעם ריבוני ערך גדול יותר מכל מחלוקת ומכל סוגיה פוליטית תהא אשר תהא.

מבית המדרש והאקדמיה לשדה החינוך שנת 'הקהל' אינה רק סיכום של שבע השנים שעברו אלא גם הכנה וקריאה לקראת שבע השנים הבאות. את הקריאה לשותפות ולשיח משותף סביב אותו שולחן ניתן לשמוע הן כחלק מהחברה הישראלית כולה והן כפרטים הנמצאים באופן יומי בשדה החינוך.

במבט רחב אל עבר החברה הישראלית ניתן לזהות כי פעמים שהשפה או עולם ערכים מסוים 'מגויסים' ע"י צד אחד ומנטרלים את עומקה של השפה ואת היכולת להשתמש בה לפי כוונתה המקורית. מושג הממלכתיות מחייב גישה ממלכתית כאשר אנו משתמשים בו: אנו נדרשים להגביה את המבט ולשים לנגד עינינו את מדינת ישראל והחברה הישראלית כולה ולא רק את שיטתנו, על מנת לשמר את האפשרות לצעידה משותפת בברית הדרך בכבוד הדדי ושותפות בבית של כולנו שהוא מדינת ישראל.

גם במבט פנימה אל השדה החינוכי ניתן לקרוא קריאה דומה. אנשי החינוך מבקשים כמעט באופן יומי להושיב בכיתה אחת תלמידות ותלמידים מגוונים, עם דעות שונות ונקודות מבט אחרות על המציאות ואת המשימה הזו מבקשים להוביל אנשי החינוך לא רק כמובילים אלא גם כשותפים. גישה ממלכתית לחינוך תבקש ליצור לכיתה חזון משותף אליו שותפים המורות, המורים והתלמידים כאחד ומתוך כבוד אליו לאפשר צעידה משותפת גם של נוער ממקומות שונים ועל אף חילוקי דעות ומחלוקות.

נראה כי ברוח מעמד ה"הקהל" של ימים אלו, יחד עם תובנות ימי רצח רבין ואירועים נוספים וקשים בשנות קיומה של מדינת ישראל, עלינו לנסח לעצמנו את הרעיון הגדול והמרכז שכולנו כפופים לו, מנהיגי ומנהיגות וציבור, מבוגרים וצעירים, אנשים, נשים וטף.

